

WPŁYW RÓŻNORODNYCH FORM URBANISTYCZNO- -ARCHITEKTONICZNYCH I LOKALNYCH UWARUNKOWAŃ NA WSPÓŁCZESNE ŚRODOWISKO MIESZKANIOWE

Hanna Borucińska-Bieńkowska

Autorska Pracownia Architektoniczna Hanna i Marek Bieńkowski s.c.
H&M Bieńkowski Architectural Studio
ul. Palmowa 10, 62-081 Chyby, e-mail: hanna@bienkowski.pl

Streszczenie. Celem opracowania jest pokazanie wybranych przykładów różnych form urbanistyczno-architektonicznych związanych ze środowiskiem mieszkaniowym człowieka w zależności od uwarunkowań geograficznych, społecznych, kulturowych i ekonomicznych zmiennych w czasie i przestrzeni oraz ich wpływu na współczesną zabudowę mieszkaniową jednostek osadniczych, oraz wzajemne relacje i oddziaływanie układu funkcjonalno-przestrzennego lokalnego środowiska mieszkaniowego i grup społecznych. Zrównoważony rozwój funkcjonalno-przestrzenny, społeczny, przyrodniczy, kulturowy i ekonomiczny jednostek mieszkaniowych są kluczem do tworzenia zdrowego środowiska mieszkaniowego miast XXI w.

Słowa kluczowe: jednostka osadnicza, środowisko mieszkaniowe, zrównoważony rozwój

Rozwój jednostek osadniczych związany jest z różnorodnością czynników geograficznych, społecznych, kulturowych i ekonomicznych. Postrzeganie i ocena wielu wsi i miast wymagają analizy uwarunkowań i tendencji urbanistycznych występujących w przeszłości, różnych w różnych szerokościach geograficznych. Ich związek z teraźniejszością okazuje się bardzo często zaskakujący. Całokształt warunków i czynników decyduje o funkcji i formie, decyduje o jakości środowiska mieszkaniowego.

W każdej szerokości geograficznej człowiek realizował podstawowe funkcje środowiska mieszkaniowego-schronienie i bezpieczeństwo. Na różnych kontynentach w różnych warunkach radził sobie inaczej. Niektóre formy budownictwa przetrwały przez wiele wieków, inne uległy modernizacji, jeszcze inne przestały istnieć. Są takie, które zachwycają nas perfekcją i precyzją wykonania, inne zaskakują prostotą rozwiązań, wszystkie są wytworem myśli ludzkiej.

Pierwszymi schronieniami ludzi były jaskinie, wydrążone pnie drzew, często naturalne wgłębienia w ziemi. Nawet te siedziby człowiek udoskonalał i ozdabiał. Zachwycają malowidła w jaskiniach we Francji, Hiszpanii, Włoszech, w Skandynawii i Rosji na Uralu, pierwsze przypadkowo odkryte pochodzą przed około 30 tys. lat. Jednym z najlepiej zachowanych i najpiękniejszych zespołów z jaskiniowymi malowidłami jest Lascaux we Francji.

Warunki społeczne i ekonomiczne ulegają zmianie. Człowiek wraz z rozwojem cywilizacyjnym zmieniał swoje siedziby. Wykorzystywał przede wszystkim dostępne w najbliższej okolicy materiały. Na terenie borów i lasów naturalnym budulcem było drewno, materiał stosowany w budownictwie do tej pory. Nastąpił rozwój technologiczny, a drewno pozostało jednym z ulubionych materiałów konstrukcyjnych i budowlanych. Także obecnie wiele konstrukcji więźb dachowych wykonywanych jest z elementów drewnianych, często prefabrykowanych, przygotowywanych w wyspecjalizowanych fabrykach. Drewno odpowiednio konserwowane i przetwarzane stanowi powszechnie wykorzystywany materiał budowlany.

Innym z materiałów występującym w naturze jest kamień polny, granit, marmur itp. Dostępność tych materiałów w określonych rejonach geograficznych przyczyniła się do powstania pięknych budowli. Kunszt i precyzja dawnych rzemieślników i budowniczych wzbudza podziw i szacunek. Materiał ten także obecnie jest chętnie stosowany podkreśla prestiż obiektu, zachwyca kolorem, wzorem i trwałością, często nawiązuje do dobrych tradycji.

Historycy i inżynierowie toczą dyskusję na temat możliwości i umiejętności przewożenia bloków kamiennych wykorzystywanych w licznych budowlach starożytnego Egiptu. Zachwycają nas kamienne rzeźby na Wyspach Wielkanocnych, olbrzymie piramidy schodkowe w Ameryce Południowej czy Stonehenge w hrabstwie Wiltshire na Wyspach Brytyjskich, najsłynniejszy kamienny krąg w Europie. Kunszt i umiejętności dawnych budowniczych świadczy o wyobraźni, talencie i możliwościach ludzkiego umysłu, który potrafił wykorzystać każdy materiał do wznoszenia własnego schronienia, budowli kultu, obiektów sportu i rekreacji. Te ostatnie towarzyszyły człowiekowi od zawsze. Znane były w starożytnej Grecji i Rzymie. Ich opis przekazał nam rzymski architekt Witruwiusz, pisząc o Grekach, którzy po skończeniu zajęć publicznych, a przed głównym, wieczornym posiłkiem spędzali czas w gimnazjonie. Gimnazjon składał się z wielu sal do ćwiczeń, boisk i łaźni, ale także sal, w których filozofowie i retory prowadzili wykłady dla zmęczonych sportem zawodników.

W rejonach, w których dostępność naturalnych materiałów budowlanych była ograniczona np. step lub pustynie człowiek rozwijał inne umiejętności. Budował schronienia ze skór zwierzęcych np. tipi (fot. 1), które jest rodzajem namiotu Indian z Ameryki Północnej głównie z obszaru Wielkich Równin.

Tipi budowane ze szkieletu z drągów połączonych na wierzchołku w kształcie stożka, na którym rozpinano pokrycie ze skór bizonów, później z płótna. Na szczycie zostawiano otwór dymowy, jedno wejście zakrywane skórą przytrzymywane na drążkach. Dzięki swojej lekkiej konstrukcji było przenośne i umożliwiało plemionom koczowniczym przemieszczanie obszaru Wielkich Równin.

Inna grupa plemion indiańskich z Arizony i Nowego Meksyku zamieszkiwała wsie nazwane pueblo (fot. 2) wtopione w skalisto-pustynny krajobraz. Tradycyjne domy budowane były z kamienia, belek drewnianych i niewypalanej prostokątnej cegły, wykonane z gliny zmieszanej ze słomą i plewami, które suszo-

Fot. 1. Sioux Indian Tipi 1908 (fot. www.sonofthesouth.net/union-generals/indians)

Phot. 1. Sioux Indian Tipi 1908 (phot. www.sonofthesouth.net/union-generals/indians)

no na słońcu. Domy wznoszono tarasowo, a na wyższe piętra i płaskie dachy wchodziło po drabinach. Komunikacja pionowa ułatwiała ochronę i obronę. W centralnym miejscu pueblo znajdowało się miejsce kultu – kiva, przestrzeń społeczna, gdzie odprawiano obrzędy.

Fot. 2. Pueblo (www.angelo.edu/faculty/rprestia/1301/images)

Phot. 2. Pueblo (www.angelo.edu/faculty/rprestia/1301/images)

Innym rodzajem dostosowania się do istniejących uwarunkowań geograficznych było budowanie siedzib w ziemi, niektóre plemiona Berberów w Matmacie mieszkają w takich „domach” do dzisiaj. Bez względu na porę roku temperatura wewnątrz tych mieszkań wynosi około 18°C.

Plemiona berberyjskie zamieszkujące obszar północno-zachodniej Afryki nigdy nie zostały całkowicie podbite przez najeźdźców, skazane są wyłącznie na swoją, przekazywaną z pokolenia na pokolenie umiejętność dopasowania się do trudnych warunków, w jakich przyszło im żyć. Pierwszą rzeczą, która rzuca się w oczy po przybyciu do berberyjskiej wioski, jest specyficzna architektura dostosowana do trudnych uwarunkowań klimatycznych. Plemiona na przestrzeni wieków pozostały wierne swojemu stylowi budowania. Układ funkcjonalno-przestrzenny wiosek Berberów oparł się zmianom zachodzącym w XXI-wiecznym świecie i świadczy o dostosowaniu funkcji, formy i konstrukcji do istniejących warunków geograficznych.

Innym typem domu dostosowanego do warunków klimatycznych i głęboko osadzonym w tradycji jest igloo – dom ze śniegu (ryc. 3). Budowany na planie koła, z bloków śniegu, zazwyczaj przybierający formę kopuły. Igloo są najbardziej rozpowszechnione wśród Inuitów z kanadyjskiej Arktyki oraz na Grenlandii, gdzie od wieków służyły myśliwym w sezonie zimy.

Fot. 3. Igloo (http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Igloo_outside.jpg?)

Phot. 3. Igloo (http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Igloo_outside.jpg?)

Budowano także większe z przeznaczeniem na zgromadzenia, w których organizowano narady, ceremonie rodzinne, zawody sportowe itp. Typowe igloo ma niskie półokrągłe wejście zasłaniane skórą, często z bocznymi schowkami na zapasy i dodatkową ścianę zasłaniającą od wiatru. Wewnętrzna temperatura utrzymywana na poziomie 0°C pozwalała na przetrwanie w bardzo trudnych

warunkach klimatycznych. W letnich miesiącach zastępowano igloo namiotami ze skór, obecnie współczesnymi namiotami lub prefabrykowanymi domami drewnianymi. Jednak igloo pozostaje tradycyjnym schronieniem dla myśliwych.

Ten sposób budowania przetrwał przez wiele wieków. Forma i konstrukcja doprowadzona do perfekcji pozwala doświadczonemu myśliwemu samodzielnie zbudować niewielkie igloo z wycinanych specjalnym, długim nożem śnieżnych bloków układanych spiralnie w coraz wyższą ścianę i uszczelnianą śniegiem w ciągu 20–30 minut.

Potrzeba zakładania jednostek osadniczych wynikała między innymi z konieczności obronnych, ale także z powodu rozwoju ekonomicznego oraz społecznego. Rozwinięte i zorganizowane społeczności potrzebowały nie tylko domów mieszkalnych, ale także budynków użyteczności publicznej, np. świątyni, teatrów, aren, boisk, bibliotek, miejsc handlu i pracy.

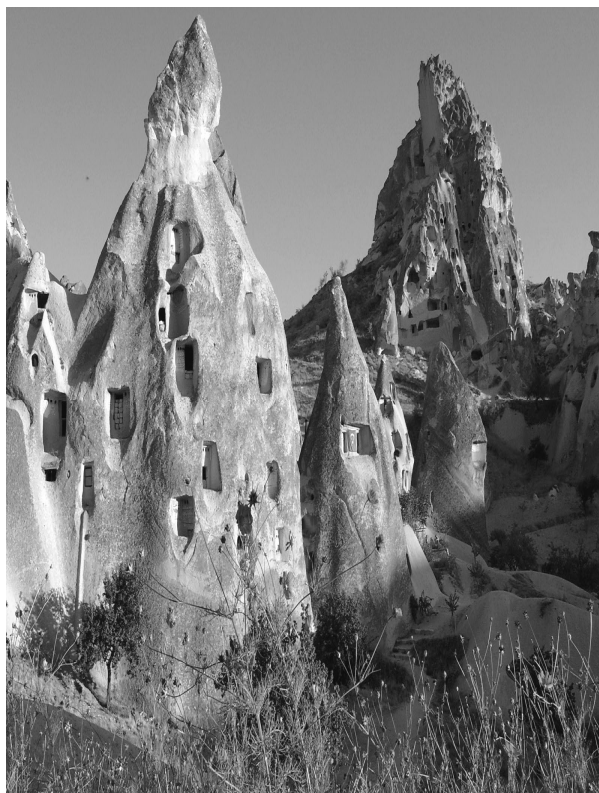
Człowiek, który musiał chronić się przed warunkami atmosferycznymi i dbać o bezpieczeństwo na miejsca osad, wybierał tereny łatwe do obrony z dostępem do słodkiej wody. Preferowane były wyspy lub półwyspy na rzekach lub jeziorach, wybierano miejsca trudno dostępne w lasach i borach otoczone bagnami i torfowiskami lub w górach. Wykorzystywano naturalne ukształtowanie terenu.

Na obszarze obecnej Turcji w Kapadocji są dobrze zachowane podziemne miasta, w których funkcjonował system wentylacyjny, dostarczana była słodka woda, działała dobrze zorganizowana kuchnia z dostawą produktów spożywczych, działał system obronny i wczesnego ostrzegania, szpital i miejsce kultu religijnego. Gdy w VII w. Kapadocję najechali Arabowie, chrześcijanie chronili się przed nimi w podziemnych domach wydrążonych w miękkich skałach. W razie najmniejszego zagrożenia znikali pod ziemią. Niektóre z tych jaskiń są zamieszkałe do dzisiaj (ryc. 4). Dziwi i szokuje widok luksusowego samochodu przed grotą i antena telewizji satelitarnej przymocowana do skały. Z czasem do kamiennych jaskiń na zewnątrz dobudowywano kolejne pomieszczenia, powstały charakterystyczne domy. Dawne formy budownictwa mieszkaniowego współistnieją ze współczesnymi rozwiązaniami przestrzennymi wzajemnie się przenikają i uzupełniają.

Miasta Kapadocji wpisane są na listę UNESCO jako dziedzictwo kulturowe. Obecnie istnieje co najmniej dziesięć podziemnych miast i czterysta kościołów, w większości udostępnionych turystom.

Coraz większy rozwój populacji i brak naturalnych zabezpieczeń między innymi spowodował rozwój obronnych form, człowiek zaczął budować fortyfikacje i systemy wczesnego ostrzegania przed wrogiem. Konieczność zapewnienia ochrony dla coraz liczniejszej ludności spowodowała rozwój nie tylko fortyfikacji, ale także osadnictwa mieszkaniowego powiązanego z systemami obronnymi.

Przykładem powiązania różnych funkcji są miasta-pałace w Knossos i Fajstos na Krecie, które były nie tylko osadami mieszkaniowymi, ale także ośrodkami gospodarczymi z magazynami na oliwę, zboże, wino z czytelnie określoną przestrzenią społeczną.

Fot. 4. Kapadocja, Turcja 2005 (fot. autora)

Phot. 4. Cappadocia, Turkey 2005 (photo by author)

Miasta-państwa starożytnej Grecji funkcje społeczne doprowadziły do perfekcji, stały się także ośrodkami rozwoju demokracji. Widoczne były powiązania funkcjonalno-przestrzenne jednostek osadniczych z uwarunkowaniami gospodarczymi i społecznymi oraz czytelną przestrzenią społeczną. Prawidłowe ich funkcjonowanie przyczyniło się do zrównoważonego rozwoju miast.

Przykładem powiązania funkcji mieszkalnych i obrony były silnie obwarowane obozy rzymskich armii, zakładane na konkretnych planach. Kształt obozu został ściśle określony w wyniku długich doświadczeń, a jego rozmiary dostosowane do wielkości oddziału. Był to prostokąt otoczony fosą i wałem z palisadą, z bramami na krótszych bokach, główną *porta praetoria* i *porta decumana*, a droga łącząca je to *via preatoria* lub *decumana*, po bokach dłuższych były bramy – *porta principalis sinistra* i *porta principalis dextra* połączone drogą *via principalis*. Żołnierzom służyły namioty skórzane, w zimie w obozach stałych zastępowano je solidnymi domami. Obozy te nie były budowane przez inżynierów, lecz przez żołnierzy, mimo to stanowiły podstawę do powstania na ich planie wielu współczesnych miast.

Ślady układów komunikacyjny obozów oraz dróg przemarszu rzymskich armii są widoczne do tej pory w wielu miejscach świata. Stanowiły fundamenty do rozwoju licznych współczesnych terenów zurbanizowanych.

Od dawna w różnych miejscach świata człowiek budował domy mieszkalne, które tworzyły pierwsze jednostki urbanistyczne. Powstawały osiedla mieszkaniowe ze układem komunikacyjnym, z miejscami ogólnodostępnymi, miejscami spotkań, kultów religijnych, z łaźniami, z systemem wodociągów i kanalizacji – powstawały pierwsze miasta z infrastrukturą techniczną.

Doskonale zachowanym przykładem jest Efez w Turcji (ryc. 5) jedno z najważniejszych miast starożytnego świata, w okresie świetności liczyło około 200 tys. ludności. Główna ulica była oświetlonymi pochodniami i wyłożona marmurem. Poziom ozdabiania budynków mieszkalnych, nie tylko świątyń, świadczy o bardzo wysokim rozwoju gospodarczym, dobrobycie i kulturze materialnej jego mieszkańców. Zrównoważony rozwój społeczny oraz gospodarczy, sprzyjające uwarunkowania klimatyczne i przyrodnicze doprowadziły do rozkwitu tego pięknego miasta.

Fot. 5. Efez Turcja 2005 (fot. autora)

Phot. 5. Ephesus, Turkey, 2005 (photo by author)

Migracje ludności ze wsi do miast na przełomie XIX i XX w. związane z rewolucją przemysłową spowodowały dynamiczny rozwój miast europejskich, które z czasem rozwinęły się w milionowe aglomeracje. Migrująca ludność przenosiła swoje zwyczaje i doświadczenia w inne realia społeczne, gospodarcze i przestrzenne. Wzrastające zapotrzebowanie na coraz liczniejsze budynki przyczyniło się do udoskonalania form budownictwa społecznego i socjalnego. Wraz z poszukiwaniem idei doskonałego miasta zaczęły powstawać osiedla mieszka-

niowe dla robotników ze szkołami, parkami itp. Wielu fabrykantów budowało oprócz zakładów przemysłowych także dzielnice mieszkaniowe dla pracowników. Niektóre przetrwały do dzisiaj.

Przełom XIX i XX w. zapoczątkował zmianę sposobu myślenia o środowisku mieszkaniowym, pojawił się nowy termin „zdrowe warunki mieszkaniowe”. Środowisko mieszkaniowe oprócz podstawowych funkcji zapewnienia schronienia i bezpieczeństwa powinno spełniać także funkcje społeczne, kulturotwórcze, rekreacyjne i prozdrowotne. Przykłady Efez, Knossos i Fajstos pokazują, że przed wiekami dbano o zrównoważony rozwój w ramach panujących systemów politycznych i gospodarczych.

Brak terenów rekreacyjnych i obiektów sportowych, czytelnej przestrzeni społecznej w wielu XX-wiecznych osiedlach mieszkaniowych przyczynił się do rozwoju negatywnych reakcji społecznych w tzw. blokowiskach. Społeczeństwo pozbawione możliwości swobodnego dostępu do terenów zielonych, (rekreacyjnych i sportowych) szukało innych form spędzania czasu. Urządzenia rekreacyjne są nieodzowne dla zapewnienia ludności minimum ćwiczeń ruchowych wykonywanych samodzielnie w najbliższej okolicy miejsca zamieszkania. Brak czytelnej przestrzeni społecznej i możliwości swobodnego dostępu do zielonych terenów rekreacyjnych i sportowych m.in. przyczynił się do powstania subkultur społecznych np. blockersów.

Prawo do mieszkania w zdrowym środowisku powinno być zapewnione wszystkim. Zrównoważony rozwój jednostek osadniczych oraz prawo do swobodnego wyboru miejsca zamieszkania powinno cechować społeczno-gospodarcze działania osób związanych z kształtowaniem środowiska mieszkaniowego.

Człowiek od najdawniejszych czasów budował i czyni to nadal. Różne są style i wielkości obiektów, wykonane są z różnych materiałów, przeznaczona dla jednej rodziny lub wielorodzinne, inne pełnią funkcje publiczne i społeczne, ale pewne elementy są niezmiennie. Budynki mają nas chronić, jednych tylko przed warunkami atmosferycznymi, są miejsca gdzie nie zamyka się drzwi wejściowych na klucz, a na stole zostawia się poczęstunek dla ewentualnego gościa, innych przed wrogami. Wszystko to jednak można sprowadzić do podstawowej potrzeby zapewnienia schronienia i bezpieczeństwa, obecnie także rozwoju osobowego i społecznego.

Zdrowie fizyczne i psychiczne człowieka stało się w XXI w., obok podstawowych funkcji schronienia i bezpieczeństwa, jednym z priorytetów działań w środowisku mieszkaniowym, które należy traktować wielowymiarowo, wpisując w zrównoważony rozwój społeczny, ekonomiczny, przyrodniczy i kulturowy układy urbanistyczno-architektoniczne, a ich transformacja w czasie i przestrzeni świadczy o ciągłości procesu przemian zachodzących w środowisku mieszkaniowym człowieka.

PIŚMIENICTWO

- Adamczewska-Wejchert H., 1985. *Kształtowanie zespołów mieszkaniowych*, Arkady, Warszawa.
- Jurewicz O., Winniczuk L., 1968. *Starożytni Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym i państwowym*, PWN, Warszawa.
- Schneider-Skalska G., 2004. *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego Architektura*, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Skibniewska H., Bożekowska D., Goryńska A., 1979. *Tereny otwarte w miejskim środowisku mieszkalnym*, Arkady, Warszawa.
- Zaniewska H., 2006. *Osiedle mieszkaniowe w idei zrównoważonego rozwoju*, Architektura i Urbanistyka, ZNPP, 6, Wyd. Polit. Poznańskiej, Poznań.

THE INFLUENCE OF VARIOUS URBANISTIC AND ARCHITECTURAL FORMS AS WELL AS LOCAL CONDITIONS ON CONTEMPORARY HOUSING ENVIRONMENT

Abstract. The aim of the following elaboration is to present a few selected examples of various urbanistic and architectural forms in relation to the environment of human habitation. The elaboration shows housing forms as dependent on geographical, social, cultural and economic conditions which undergo changes in space and time. It is also shown how the conditions influence contemporary housing estates and their mutual relations, as well as how social groups function in relation to the local environment of human habitation.

Key words: housing unit, housing environment, balanced development